

YU ISSN 0350-185x

UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLVIII

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан-Премк, др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле
Ивић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан,
др Живојин Станојчић, др Драго Ћупић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1992

МИЛКА ИВИЋ
(Београд)

О „ДЕНОТАТИВНОМ“ И „КОНОТАТИВНОМ“ КАРАКТЕРИЗОВАЊУ

Подсетила бих, пре свега, на познату чињеницу да је у савременој језичкој науци назив *прототип* резервисан за оне представнике неке дате појмовне категорије који ову отелотворују на максимално примерен начин. У реченицама типа *X је Y (Петар је јунак и сл.)*, где *X* исказује јединку за коју се предикатом *је X* тврди да представља собом оно чему је назив *Y*, обавештење о прототипичности именоване јединке даје одговарајући одредбени израз убачен у ту сврху у реченично ткиво: *Петар је ПРАВИ јунак и сл.* У своме раду *О одредбама карактеризовања* (Јужнословенски филолог XLVII, 1991, 29–36) ја сам на такву одредбу примењивала термин *прототипски усмерена одредба категоризовања*. Овога пута ћу је, краткоће ради, називати једноставно *прототипском одредбом*.

У раду на који сам се управо позвала покушала сам да укажем на то, прво, која се лексичка решења искоришћавају у стандардном српском језичком изразу за прототипску детерминацију и какав је њихов међусобни значењски однос, друго, због чега, у појединим случајевима, постављање прототипске одредбе уз предикатску именицу *Y* служи повишавању њеног експресивног значења и, треће, какве се све неједнакости могу појавити међу именицама са функцијом предикатског дела *Y* у приликама када под рефлектор пажње доспева прототипско сагледавање њихових значењских својстава. Ово што следи у ствари је наставак истраживања тог трећег круга проблема.

Логичари су већ поодавно приметили¹: спознају тога да је нека дата јединка *X* она врста појаве којој је име *Y* људска свест удружује са представом о таквим и таквим особинама за које се очекује да их *X*, због тога што собом отелотворује *Y*, има као своје карактеристичне одлике.

¹Британски логичар P. F. Strawson, на пример, у своме делу *Subject and Predicate in Logic and Grammar* (London 1974, нап. на стр. 108), о томе се овако изјашњава: „The notion of being of a certain kind is closely linked to the notion of having certain standing properties, including dispositions to certain types of actions or undergoing“.

Прототипска детерминација, тиме што управо те карактеристичне одлике подцртава, ставља на дневни ред научног истраживања једно досад недовољно примећивано, а изузетно важно проблемско поље, које ће бити овог пута тема мога излагања.

Постоје, у ствари, две врсте „карактеристичних одлика“ које доспевају у жижу пажње приликом проглашавања јединке *X* прототипом онога што означава именичка лексема *Y*. Једне проистичу непосредно из денотативног значењског садржаја те лексеме, док се друге свODE на њену конотативну семантику, тј. на оно што се непосредно асоцира са њеним денотативним значењем. Та конотативна семантичка компонента није, међутим, нешто што је сваком називу бића и ствари својствено; неке је лексичке јединице имају, друге немају.

Узмимо, примера ради, две речи којим се људска јединка идентификује по родбинском односу — *мајка* и *ћерка* и две које њу именују по њеном животном позиву — *песник* и *књижевник*. Денотативна семантика првих двеју именица намеће своје прототипском егземплару *X* као главну одлику *заступљеност одређене генетске повезаности* (са особом којој је *X* то што *Y* саопштава), а денотативна семантика других двеју постојање *ауентичног* (поетског, односно литерарног) *дара и одговарајућих знања* (о метричким законитостима, односно о принципима организовања литерарног текста). Међутим, појмови 'мајка' и 'песник', за разлику од појмова 'ћерка' и 'књижевник', намећу додатну помисао на једну карактеристичну особину која, тако људи интуитивно процењују, по природи ствари краси оне појединце у којима се ти појмови најпримереније оличавају — 'праву мајку' пожртвованост (у односу на децу), а 'правог песника' осећајност. 'Ћерка' и 'књижевник', напротив, нису нимало асоцијативно подстицајни у том смислу — не намећу помисао о било каквој карактерној, односно емотивној посебности оних који те појмове собом егземплификују.

Пошто се, употребом прототипског детерминатора, *X* подвргава карактеризацији која у принципу може имати два различита исходишта — с једне стране (1) денотативну, а с друге (2) конотативну семантику лексичке јединице *Y*, та се у теоријском погледу релевантна разлика мора на одговарајући начин и термилошки обелодањивати. Ја ћу стога у даљем излагању упућивати на случај (1) термином *денотативна карактеризација* а на (2) термином *конотативна карактеризација*.

Не треба посебно напомињати да је прототипска природа јединке *X* у семантичком погледу сложенија онда кад се денотативно значење предикатске именице *Y* удружује с конотативним него у случајевима кад се не удружује. Међутим, у свакодневној говорној пракси у центар интересовања по правилу не долазе обе карактеризације, него или само денотативна или само конотативна, већ зависно од тога шта је тема раз-

говора. Другим речима, и ту се примењује својеврсна перспективизација — „камера“ наше пажње се усредсређује само на детаљ, не на целину. Назив *лекар*, рецимо, као и све остале именице из групе *nomina professionis* додељује, својим денотативним значењем, својству 'бити стручно на примерен начин оспособљен' ранг прототипске особине — нема тога појединца који би био у пуном смислу речи то што се за њега таквим називом каже ако ту битну особину не поседује. С друге стране, од 'правог лекара' се увек очекује не само да буде стручно оспособљен, него и спреман да помогне својим знањем и под најнеповољнијим условима. Та спремност на хумани чин је, једном речју, конотативна карактеристика појма 'лекар'. Пошто је, међутим, могуће разговарати једном приликом о стручним, а други пут о моралним квалификацијама лица *X*, изјава типа *Он није прави лекар* може бити у потпуности разумљива само онима који знају, будући да учествују у разговору, из којег се аспекта, у датој прилици, дотично лице дисквалификује — из стручног или моралног; необавештенима би изречена дисквалификација била недовољно значењски прозирна.

Дешава се (ако не доследно, а оно бар спорадично, тј. само уз именице одређеног лексичког типа) да језик искоришћава посебно разликовно средство ради указивања на то да у датом случају под непосредним окриљем пажње не стоји денотативна, већ конотативна карактеризација, односно обратно. Тако ће, на пример, представници енглеског језика изабрати одредбени израз *true* кад желе ставити нарочити нагласак на оствареност конотативног својства појма 'лекар' у датој прототипу *X* (*He is a true doctor*)², а заобићи остала два лексичка решења (*real* и *regular*), која иначе у енглеском такође функционишу као прототипске одредбе, као што ће представник нашег језика заобићи израз *прави* у корист израза *рођени* онда кад је у питању појам 'мајка' ('ћерка', 'брат' и сл.) и потреба да се пажња првенствено поклони његовим денотативним својствима. Остаје као задатак да се детаљно испита колика је заступљеност тог обличког разликовања денотативне и конотативне карактеризације у језицима широм света; засада о томе наука исувише мало зна.

Кад је већ о перспективизовању прототипске детерминације реч, потребно је и ово истаћи: кад год се предикатска именица *У* исказује у свом пуном лексичком значењу, податак о прототипском статусу јединке *X* на најдиректнији начин потврђује собом, по природи ствари, и с т и н и т о с т онога што се за ту јединку реченицом каже — да је она *У*. Отуда и чињеница да се, у случајевима кад је важно рефлектор пажње усредсредити баш на ту истинитосну значењску димензију, прототипски детерминатор лако преобраћа у својеврсну одредбу

² Да је то у енглеском језику тако, потврдио ми је амерички слависта проф. Wayles Browne, па ја и ову прилику искоришћавам да му се на том податку натопилије захвалим.

истинитосне вредности целе реченице (уп. *Тај кога смо управо срели је прави Индијанац, а онај други није, онај други је лажни Индијанац* и сличне примере у којима је придев *прави* заменив реченичним адвербима типа *заиста, одиста, очигледно. Тај кога смо управо срели је заиста Индијанац, а онај други није, онај други је лажни Индијанац*).

Међутим, под за то повољним комуникативним околностима, са појединим називима људи и животиња (баш као и са именима неких познатих личности)³ може се ово догодити: уместо да остану оно што јесу — назив те и те врсте (име тог и тог појединца), они се (она се) преобраћају у лексичку ознаку о д л и к а (о д л и к е) карактеристичних (карактеристичне) за врсту створава коју (за познатог појединца кога)⁴ употребљена реч иначе, под нормалним условима, именује: *Он је по занимању путар, а по души песник* [= 'осећајан као песник']; *Њен брат је у реду, али је она кучка* [= 'опака као кучка'] и сл. (као и: *Он није баш Аполон* [= 'леп као Аполон'], *на ипак се женама допада; У поређењу с мојим шефом, тај момак је Ајнштајн* [= 'паметан као Ајнштајн'] и сл.). И у таквим се случајевима предикатска именица У може удружити с прототипском одредбом: ... *по души прави песник, ... права кучка* (односно: *прави Аполон, ... прави Ајнштајн*)⁵. Међутим, пошто се ту не ради о категоризовању јединке X (свим учесницима комуникације је јасно: X н и је Y), него о њеном карактеризовању, улога те одредбе се своди на наглашавање истинитости изречене карактеризације: 'у X се за и с т а суствекло својство Z (којим се иначе посебно одликује Y)'.⁶

Наш прототипски детерминатор *прави* у стању је да послужи као својеврсна одредба истинитости и онда кад X јесте и онда кад није Y. У неким се језицима, међутим, разлика између те две ситуације мора лексички обелодањивати. Тако се, на пример, у енглеском прототипски израз *real* употребљава само у приликама кад се подразумева да X јесте Y; уколико треба сугерирати оно супротно, не бира се *real* већ *regular*⁶. Како

³У за то погодним комуникативним контекстима могуће је чак спојити одредбу *прави* са личним именом некога ко ни по чему није познат широј јавности. Њена улога је да нагласи „прочитаност“ суштинских карактеристика именованог лица: *Сад си имао прилике да видиш правог Лаза* = 'Сад си имао прилике да видиш какав је у ствари Лаза'. И овакве би реченице требало детаљније размотрити приликом будућих систематичнијих истраживања употребе прототипских детерминатора у нашем језику.

⁴За ову појаву својеврног семантичког редуковања (својеврсне синегдохе) знају и други језици и о њој је доста писано; помиње је, рецимо, наводећи примере из енглеског језика, семантичар *John Lyons* у својој (међу језичким стручњацима свију континената врло познатој) књизи *Semantics I, Cambridge—London—New York, 1977*, на стр. 219.

⁵Примери који се у овом раду наводе преузети су из разговорног језика аутохтоних Београђана.

⁶D. A. Cruse у своме раду *Prototype theory and lexical semantics* (Зборник *Meanings and Prototypes. Studies in Linguistic Categorization*, S. L. Tsohatzidis ed., London—New

у том погледу стоје ствари на разним другим странама језичког света, то тек треба подробно испитати.

Ако у реченици значења 'X је Y' X исказује одређеног појединца а Y одређену људску врсту, Y ће се обавезно схватити као оно што јесте — назив те и те врсте људи. Да би лексема Y могла бити схваћена као ознака својства Z (карактеристичног за врсту Y), неопходно је у реченицу убацили такав додатни податак који би био у стању да интерпретацију значења те лексеме преусмери на жељену страну. Уколико, мада се X односи на конкретног представника људског рода, Y не именује људску него неку другу појавну врсту, никакви додатни подаци нису потребни — примаоцу реченичне поруке савршено је јасно да се не ради о категоризацији појединца X, већ о његовој карактеризацији. Другим речима, ко год чује изјаву *Њен брат је магарац* разуме да се њоме хтело рећи *Њен брат је глуп као магарац*; међутим, изјава *Њен брат је калуђер* биће неизбежно протумачена у смислу 'њен брат је представник оне врсте људи на коју се односи назив *калуђер*', тек кад је проширимо податком *по стилу живота* (*Њен брат је по стилу живота калуђер*) омогућићемо њено поимање у смислу 'њен брат је, по стилу живота, одбојан према овоземаљским уживањима као да је калуђер'.

За науку би корисно било кад би се саставио прецизан списак како општих именица које допуштају семантичко преобликовање оваквог типа, тако и оних „додатних података“ чије убацивање у реченицу тим именицама осигурава одговарајућу значењску прозирност. Увиди стечени у једно и друго могли би потом бити ефикасно коришћени ради продубљивања постојећих теорија о лексичкој семантици и когнитивним процесима.

Што се тиче могућности да једна иста реч, употребљена атрибутски уз једну исту именицу, у зависности од комуникативног контекста, буде протумачена — једном као (прототипски) карактеризатор датог X (*Прича се да је он ПРАВИ ЦЕЛАТ, да би, не трепнувши, у рођеној мајци главу скинуо* и сл. [= 'Прича се да је он онакав какви су најпримеренији представници људске врсте са називом *целат*, да би не трепнувши, и рођеној мајци главу скинуо и сл.']), а други пут као одредба истинитосне вредности саопштења 'X је Y' (*Ко би икада помислио да је он ПРАВИ ЦЕЛАТ, а ипак јесте* [= 'Ко би икада помислио да је он заиста (по професији) целат, а ипак јесте']), она је, као семантичко-синтаксички феномен, од изузетног теоријског интереса будући да својим постојањем сведочи о томе да нема оштрих граница између оног когнитивног поља у нашој свести у којем је лоцирана модална детерминација и оног где је смештена квалификативна (питање, наиме, чврстине границе међу појединим когнитивним пољима данас је једна од најактуелнијих тема расправљања у оним научним кру-

---

Yorik, 1990, на стр. 392) дословно ово каже: „Someone of whom one can say Y is a regular X is clearly not an X“.

говима који истражују устројавање когнитивних процеса водећи при том помно рачуна и о свим њиховим одразима на равни језика)⁷.

Излагање о перспективизовању прототипске детерминације било би непотпуно уколико се не бисмо макар узгредно осврнули и на следећу појаву:

Ако је појединац *X* репрезентативни представник људске врсте *Y*, онда је подразумевљиво да он све активности карактеристичне за ту врсту обавља на примерен начин: *прави електричар* ради како ваља свој електричарски посао, *прави лекар* поставља тачне дијагнозе болести и меродавно прописује лечење, *права мајка* се ревностно стара о својој деци, *прави песник* не пише макар какве, већ добре стихове итд. Може се десити да, с обзиром на дату комуникативну ситуацију, никоме од ангажованих у њој не буде на уму прототипски статус појединца *X* већ само потреба за разјашњавањем дилеме око тога да ли дотични добро ради то што му, као представнику људи врсте *Y*, ваља радити. Та се дилема не разрешава исказивањем прототипске, већ квалитативне одредбе *добар* / *лош*⁸. Присутством прототипске одредбе, наиме, било би речено више него што се у датом случају жели рећи, јер — под појмовне оквире прототипичности укључује се не само позитивно валоризовање јединке *X* у односу на појавну врсту чији је представник, већ и више од тога. Другим речима, ма колико спојени типа *прави електричар* / *добар електричар*, *прави лекар* / *добар лекар*, *права мајка* / *добра мајка*, *прави песник* / *добар песник* изгледали синонимични, они то у ствари нису⁹, о чем се човек лако може уверити ако упореди прихватљивост ових изјава: *Он је добар песник, али није осећајан*, *Он је добар лекар, али се нерадо ноћу одазива на позиве болесника*, *Она је иначе добра мајка, али кад је он у питању, спремна је да напусти и рођено дете* са неприхватљивошћу ових: *Он је прави песник, али није осећајан*, *Он је прави лекар, али се нерадо ноћу одазива на позиве болесника*, *Она је иначе праа мајка, али кад је он у питању, спремна је да напусти и рођено дете*.

Најтежи, а при том изузетно занимљив проблем који искрсава пред

⁷ Међу лингвистима који су највише укључени у теоријски рад на тој страни посебно се истичу Ronald Langacker, George Lakoff и Charles Fillmore, тројица најзаслужнијих за заснивање и развијање тзв. *когнитивне лингвистике* или *когнитивне граматике*, тог новог, когнитивног приступа језичком проблему који стиче све више присталица не само у Америци, него и ван ње.

⁸ Са којом се доследношћу истим лексичким решењем исказује квалификација 'добар/лош' како у овом смислу тако и у моралном, то тек остаје да се тачно извиди. Подсетила бих, узгредне илустрације ради, на карактеристичан детаљ из наше језичке стварности: у антонимијској релацији са спојем *добар човек* стоје спојени *лош човек*, *рђав човек*, *зао човек*, али не и *слаб човек*, а са спојем *добар песник*, спојени *лош песник*, *слаб песник*, па чак евентуално и *рђав песник*, али баш никако *зао песник*.

⁹ Запажања о овоме изложила сам први пут у раду *О одредбама категоризовања*, али тек овом приликом прилажем одговарајућу потврду за то, оличену у прихватљивости/неприхватљивости неких спојева са *добар/прави* у идентичном синтаксичком окружењу.

науку у вези с проучавањем феномена прототипске детерминације своди се на следеће питање: да ли сви људи, без обзира којим језиком говорили и из какве средине потицали, проглашавајући неко дато *X* носиоцем прототипских својстава неког датог *Y*, редовно мисле баш на иста својства?

Недавно је око значењске интерпретације споја енглеског назива за појам 'мајка' (*mother*) с прототипским детерминатором *real* дошло до размимоилажења у мишљењу између угледних лингвиста Џорџа Лекофа (George Lakoff)¹⁰ и Ане Вјежбицке (Anna Wierzbicka)¹¹. По њему, свако ко влада енглеским зна шта под *real mother* треба разумети; по њој, у значењску прозирност одредбе *real* не треба се поуздавати, ни у овом случају, ни иначе¹². И он и она указују, поред осталог, на нову могућност¹³ са којом смо (релативно) одскора суочени: да „давалац“ генетског наслеђа буде једна женска особа, а она која дете у себи носи и рађа га — друга. То отвара изгледе за недоумицу: која од тих двеју жена на примеренији начин егземплификује собом појмовну категорију 'мајка', односно — откуд човек ове најновије цивилизације може тачно знати, кад чује како за ту и ту особу тврде да је томе и томе *real mother*, шта се потезањем прототипске одредбе жели нагласити: постојање генетског сродства, повезаност по чину доношења на свет или она најнормалнија, природом одређена ситуација — оствареност и једног и другог? Не верујући у значењску прозирност детерминације која се остварује помоћу *real*, Вјежбицка помиње нарочито велике изгледе за „разногласје“ у њеном тумачењу онда кад су у питању изрази *real man* | *real woman* (= *прави*

¹⁰ Своје виђење појма 'мајка' и опаске о значењу израза *real mother* George Lakoff је изнео у својим радовима *Classifiers as a reflection of mind* (зборник *Noun Classes and Categorization*, C. Craig ed., Amsterdam—Philadelphia 1986, посебно на стр. 37—39) и *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind* (Chicago 1987, посебно на стр. 83).

¹¹ Своје критичке напомене Anna Wierzbicka је изнела у раду '*Prototypes save*': *on the uses and abuses of the notion of 'prototype' in linguistics and related fields* (зборник *Meanings and Prototypes. Studies in Linguistic Categorization*, S. L. Tsohatzidis ed., London—New York 1990, посебно на стр. 353—354).

¹² Њена замерка Лекофу дословно овако гласи: „... he fails to notice that the test with *real* is not semantically reliable“, Anna Wierzbicka, op. cit., на стр. 353.

¹³ Раније се знало само за то да се у улози мајке могу наћи жене које немају никакве везе ни са зачећем ни са рађањем него су до „мајчинства“ доспеле или усвајањем (туђег) детета или удајом за оног који је детету отац. У језицима се за такве случајеве резервишу посебна лексичка решења (в. нпр. наше изразе *помајка* и *маћеха* или енглеске *foster mother* и *stepmother*). Како се догађа да деца и такве особе *мајком* зову, Лекоф је, управо с погледом на ту околност, констатовао да прецизну значењску дефиницију назива за појам 'мајка' није могуће дати из тог разлога што она не може бити (а треба да буде!) истовремено и довољно обухватна (не би се смели ни ови периферни случајеви запоставити!) и довољно усредсређена на „срж ствари“; остаје, наглашава Лекоф (све то у овде већ помињаном раду из 1986. године, на стр. 37—39), као једино прихватљиво решење, да се цео тај и њему слични проблеми осветле из визуре л и н г в и с т и ч к е т е о р и ј е о п р о т о т и п и м а (која је један од камена темељаца когнитивне лингвистике).

мушкарац / права жена). Разлике ту настају не само због тога што људи не припадају свуд у свету истоветном типу културе, а културни видици једне средине овој неминовно натурају овакву или онакву (конвенцијализовану) слику елитно мушких/женских одлика,¹⁴ него и зато што појединци, зависно од неких својих личних искустава или тренутних (не)расположења, дакле — поводећи се за субјективним критеријима, тврде да ово, а не оно, на прототипски начин карактеризује мушки / женски део човечанства (више о тој теми в. у моме раду *О одредбама карактеризовања*, на стр. 32–33, нап. 7 и 8).

На све те опаске и приговоре могло би се рећи следеће¹⁴:

Могућност да две женске особе физиолошки доживе материнство у односу на исто дете (једна учествујући у његовом зачећу, друга рађајући га) засада се још увек остварује као изузетак од нормалног, а нормално је да оној која дете на свет доноси припада и улога генетске родитељке. Отуда код оних који чују изјаву типа (*his*) *real mother*¹⁵ забуне практично никад нема око тога о каквом је материнству реч; кад се не би радило о нормалном, то би им већ било казано (да се предупредне неспоразуми). А што се израза *real man/real woman* тиче, ако је, с обзиром на тему разговора, очигледно да се изреченим наглашава само прототипска заступљеност б и о л о ш к и х о б е л е ж ј а мушког / женског створа, опет никаквог интерпретацијског „разногласја“ неће бити — сви ће имати на уму исто. Биће га тек онда кад се пажња преусмери ка карактерним или моралним одликама *правог мушкараца / праве жене*, односно ка његовом / њеном друштвеном или сексуалном понашању. Једном речју, ако се у неким приликама интерпретацијско „разногласје“ заиста сасвим природно јавља, у другима је, напротив, општа сагласност у семантичком „читању“ датих израза управо неминовна. Ово последње се односи на ситуације када сви тачно разабарају да у датом случају исказано карактеризовање происходи — за *real man / real woman* из д е н о т а т и в н е именичке семантике (сагласно „читање“: 'коме су својствена таква и таква, изразито мушка / изразито женска биолошка обележја'), а за *real mother* из к о н о т а т и в н е (сагласно „читање“: 'којој је својствена настројеност ка пожртвованом старању').

¹⁴Ово што следи сажет је извод онога о чему говорим у раду *On REAL MOTHER, REAL MAN and similar expressions* (рад треба да буде објављен 1994. године у зборнику са насловом *Meaning and Discourse*; уредници зборника Petr Sgall и Barbara Hall Partee).

¹⁵Овде је стављена посесивна форма *his* (= *његова*) како би се одмах разабрало да је у питању денотативна карактеризација. Иначе, Вјежбицка (*Anna Wierzbicka, loc. cit.*) Лекофу замера и то што је, разматрајући значењску страну израза *real mother*, пропустио да укаже на релевантност непосредног језичког окружења за одгонетање онога што се тим изразом желело саопштити (своју критичку опаску она документује одговарајућим језичким материјалом: *MY real mother* — карактеризација је денотативног типа / *a real mother TO ME* — карактеризација је конотативно семантизована).

Изгледи за то да дође до разлика у семантичком „читању“ именице неупоредиво су већи, по природи ствари, ако није у питању њено денотативно, него њено конотативно значење. Додуше, није увек једноставно повући границу између денотације и конотације. Шта би се све, на пример, при раслојавњу појма 'калуђер' на прототипска својства, смело децидирано прогласити денотативном карактеристиком, а шта конотативном? Одавно је, уосталом, познато да се одговарајуће речи у појединим језицима могу међусобно разликовати не само по избору конотативне семантике, већ и по опсегу денотативне — у денотативну језик А укључује или не укључује ово, а језик Б' оно. Све су то околности које упозоравају на потребу да се наука што пре почне систематски бавити разноврсним видовима прототипске детерминације у сваком језику понаоко како би се добили драгоцени увиди у оно што је, с једне стране, универзално или скоро универзално, а с друге варијабилно, појединачно, карактеристично за један језик или једну групу језика, али не и за други, односно другу.

На списку питања којима би тек требало изнаћи задовољавајући одговор налази се и ово: имају ли све опште именице једнаке могућности за удруживање с прототипском одредбом, а ако немају — зашто немају? Да потпуна једнакост у том погледу међу именицама не постоји, очигледно је. Док нам, на пример, изјава *Он је прави професор* сасвим свакидашње звучи, с изразом *Он је прави доцент* суочавамо се у врло ретким приликама — само онда кад под *прави* треба разумети саопштење '(не лажни него) истински'; релевантној опасци Вјежбице о (по њој — недовољно разумљивом) неудруживању (енглеске) одредбе *real* с (енглеском) именицом *poor* (*сиромаш*)¹⁶ прикључује се сагласан податак из нашег језика: кад нам ваља истаћи како тај и тај најупечатљивије оличава собом врсту људи са називом *сиромаш*, не кажемо за њега *прави*, него *пуки сиромаш*. Нема сумње — у директној сразмери са већом / мањом семантичком комплексношћу неког датог назива *У* (пре свега — са укљученошћу / неукљученошћу конотативне семантичке компоненте у његово лексичко значење) стоји већа / мања подобност за остваривање споја с прототипском одредбом. Додуше, могу постојати и неки посебни разлози због којих само једна од неколико иначе значењски сродних именичких лексема не прихвата такав спој. Овај случај погодно илуструју својим комбинабилним могућностима наше именице *мајка*, *маћеха* и *помајка*. Док се прве две лексичке јединице баш често повезују са *прави* (остварујући у том споју међусобну антономијску релацију по критерију изразито позитивног (*права мајка*) / изразито негативног (*права маћеха*) понашања у улози старатељке) именица *помајка* се са *прави* не повезује због тога што је

¹⁶В. Anna Wierzbicka, *The Semantics of Grammar*, Amsterdam—Philadelphia 1983, на стр. 497.

податак о прототипичности на посебан начин укључен у њену лексичку семантику: *понајка* = 'она која је на себе преузела улогу *прав* е мајке'. Једном речју, у тражењу објашњења за уочене несаобразности у синтаксичком понашању неких иначе семантички блиских именичких лексема, треба с највећом пажњом размотрити сваки појединачан случај, у сваком језику понаособ. Наша боља обавештеност на тој страни један је од предуслова за успешнији развој како општих, тако и контрастивних лексиколошких студија.

У оквиру проблематике коју овде разматрамо од великог је интереса, не само и не толико за лингвистику колико за науку о когнитивним процесима, ово питање: по ком принципу људи изграђују своје представе о прототипским представницима људских врста исказивих предикатском именицом? Не увек по истом, то је бар јасно. *Правој мајци*, на пример, људи приписују спремност на пожртвовано старање о сопственом породу стога што су уочили да је та особина типична за 'родитељку' у васколиком људском и животињском свету (*немајком* народ зове мајку лишену тог природом датог старатељског порива, што је, на свој начин, врло индикативно), док *правом лекару* (баш *лекару*, а не, рецимо, *зубару*) додељују својство ангажоване хуманости не толико зато што засигурно знају да се лекарски сој одликује управо том врлином, колико отуда што прижељкују (себе ради!) да тако буде; с друге стране, веровање у то да прототипски представник тога и тога народа мора бити такав и такав по правилу је плод пуке предрасуде, односно олаког уопштавања. Једном речју, анализа именичких конструкција с одредбама типа нашег *прави* показује да се уобличавање менталне слике о прототипима обавља под утицајем трију фактора: (1) перцептивно-спознајног осведочења о ономе што се испољава као нормални поредак ствари у свету, (2) очекивања да се један одређен, именованој врсти људи у начелу доступан квалитет отелотвори у њеном прототипском представнику и (3) колективног и/или личног предубеђења. Засад нам недостају прецизни увиди у то кад се и како, у свом деловању, та три фактора међусобно усклађују. До њих се може доћи тек пошто се претходно свестрано размотре подаци, прикупљени из најразличитијих језика, о томе у ком се све смислу одговарајући називи за исте појмове, у споју с прототипском одредбом, исто или различито семантизују.

S u m m a r y

Milka Ivić

ON 'DENOTATIONAL' AND 'CONNOTATIONAL' CHARACTERIZATION

The author calls attention to the theoretical interest of looking at the nature of language devices like Serbo-Croatian *pravi* of English *real* which serve to signalize

that X is a shaming example of Y. Addressing the question of how the assignment of the distinguishing properties of Y to X takes place, she points to the fact that there is good reason for a clear distinction between two prototypical characterizations of non-identical provenience, *denotational characterization* being related to the denotational features of Y, an *connotational characterization* to the connotational ones. She brings to light some theoretically relevant aspects of this distinction.

In exploring the occurrence of prototypicality determiners in languages, the explanatory usefulness of the perspectivization principle comes to evidence. Namely, the assignment of the prototype status to X being a complex notion, speakers may choose one particular aspect of it as more salient than the others and focus on it. Thus, depending on communication context, the prototypicality determiner may function either asqualifier (in cases when denotational / connotational characterization is being concerned) or as truth-value modifier (cf. English *real* understood in the sense of 'not false'). Languages differ as to the possibility of signaling overtly the angle from which the prototypicality of X has to be viewed. The author brings evidence for this by contrasting corresponding Serbo-Croatian and English data.

As a topic for further research, the author mentions the obvious need for a better understanding of the interaction of three factors under which influence our mental images of „prototypes“ have been shaped: (1) our perception and knowledge of „objective reality“, (2) our expectations, and (3) our beliefs and prejudices.